

KIRITMA BIRLIKLAR YORDAMIDA INGLIZ TILI O'QUVCHILARINING YOZMA NUTQ KOMPETENSIYASINI RIVOJLANTIRISH

Shahlo Gulyamovna

*SamDCHTI Ingliz tili tarixi va grammatikasi
kadedrasi o'qituvchisi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ingliz tili o'qitish jarayonida yozma nutqni (writing) rivojlantirishda kiritma birliklardan foydalanishning ahamiyati tahlil qilinadi. Kiritma birliklar yozma matnning mantiqiy izchilligini, semantik yaxlitligini va uslubiy ravonligini ta'minlaydi. Maqolada ularning turlari, funksiyalari va ta'limdagi amaliy qo'llanilishi misollar asosida yoritilgan.

Kalit so'zlar: kiritma birliklar, writing, diskurs, ravonlik, mantiqiy bog'lanish, akademik yozuv.

Ingliz tili kursida yozish (writing) mahoratini egallash talabalarning kommunikativ salohiyatini oshirishda asosiy rol o'ynaydi. Yozma ishlar nafaqat grammatika va so'z boyligini amalda qo'llashga xizmat qiladi, balki fikrlarni izchil, mantiqiy va ravon ifodalashni ham talab etadi. Samara beradigan yozma nutq eng avvalo matnning mustahkam tuzilmasi, ma'lumotlarning uyg'unligi va tilning silliqligi bilan belgilanadi. Bunga erishish uchun esa diskursiv bog'lovchilardan (discourse markers) to'g'ri va o'rinli foydalanish zarur.

Bu bog'lovchi vositalar yozuvchiga matn ichidagi g'oyalarni mantiqan bir-biriga ulashda, ma'no o'tishlarini tabiiy shakllantirishda va o'quvchining diqqatini asosiy fikrlarga jalb qilishda yordam beradi. Bunday vositalar – however, therefore, in fact, on the other hand, moreover kabi birliklar – mavzuni yagona semantik butunlikka olib keladi. Ular orqali yozuvchi fikrlar orasidagi sabab-oqibat, o'xshatish, batafsil izohlash, xulosa chiqarish yoki ziddlik kabi munosabatlarni aniq ko'rsata oladi.

Bundan tashqari, diskursiv bog'lovchilar yozma muloqotning tabiiyligini ta'minlaydi, ya'ni ular asosan yozuvchini o'quvchilar bilan to'g'ridan-to'g'ri bo'lmagan "suhbat" olib boruvchi sub'yekt sifatida ko'rsatadi. Mana shu sababdan, writing ko'nikmasini o'rgatish jarayonida bunday vositalarning o'rni nihoyatda muhimdir. Ularni muntazam ravishda qo'llash talabalarda mantiqiy tahlil, diskursni yuritish, argumentatsiya madaniyati hamda nutqda izchillik kabi ko'nikmalarni kuchaytiradi.

Hozirgi zamon lingvodidaktik usullarda diskursiv bog'lovchilarni ishlatish yozma nutqni rivojlantirish uchun pragmatik va uslubiy kompetensiyalarni boyituvchi asosiy element sifatida ko'riladi. Bu yondashuv ingliz tilini o'rganayotgan shaxslarni faqat grammatik va lug'aviy jihatdan to'g'ri bo'lgan emas, balki kommunikativ jihatdan

samarali matnlar yaratishga undaydi. Shunday qilib, ushbu bog'lovchilar yordamida writing mahoratini shakllantirish bugungi kunda ingliz tilini o'qitish metodikasidagi eng muhim va dolzarb yo'nalishlardan biri hisoblanadi.

Diskursiv markerlar (kiritma elementlar) — bular nutqning mantiqiy ravonligini, ma'noviy bog'liqligini va pragmatik mo'tadilligini ta'minlaydigan, biroq grammatik jihatdan alohida turadigan lingvistik vositalardir. Ular jumla yoki matn bo'laklari orasida ma'noviy tutashuvchi vazifasini bajarib, fikrlar ketma-ketligini yo'naltiradi; natija-sabab, qarama-qarshilik, tushuntirish, xulosalash yoki qo'shimcha informatsiya munosabatlarini belgilaydi. Ingliz tilidagi however, therefore, in addition, for example, on the contrary, as a result, besides, moreover, singari birliklar yozuvdagi eng faol ishlatiladigan vositalar jumlasidandir. D. Schiffrin (1987) aytib o'tganidek, diskursiv markerlar kommunikatsiya jarayonini tartibga soluvchi, ishtirokchilar o'rtasidagi ma'no birligini saqlovchi pragmatik instrumentlar sifatida ko'riladi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, yozish (writing) jarayonida bu vositalar matnning mantiqiy arxitekturasini mustahkamlaydi, g'oyalar orasida tabiiy o'tish yo'llarini ochadi hamda yozma nutqqa professionallik, yaxlitlik va kommunikativ jihatdan benuqson ko'rinishni hadya etadi.

Kiritma birliklar yozma nutqda mantiqiy izchillik, semantik uyg'unlik va kommunikativ ravonlikni ta'minlovchi muhim pragmatik vositalar hisoblanadi. Ular matnning ichki tuzilishini tartibga solib, fikrlar orasidagi sabab-oqibat, taqqoslash, izoh, qo'shimcha ma'lumot yoki xulosa munosabatlarini aniq ko'rsatadi. Masalan, therefore birligi sabab-oqibat aloqasini ifodalab, yozuvchi fikrini mantiqan yakunlaydi: "He didn't study enough; therefore, he failed the exam." In addition kabi birliklar esa qo'shimcha dalil yoki ma'lumot keltirish orqali matnni boyitadi: "In addition, this method helps students improve their vocabulary." Qarama-qarshi fikrni ifodalovchi on the other hand birligi muloqotda muvozanat yaratib, yozuvchining muqobil pozitsiyasini ko'rsatadi: "On the other hand, not all learners benefit from online learning." Shuningdek, to sum up kabi xulosa bildiruvchi birliklar matnni yakunlashda muhim rol o'ynaydi: "To sum up, discourse markers play a crucial role in academic writing." Demak, kiritma birliklar yozma nutqda matnning kompozitsion yaxlitligini shakllantiradi, o'quvchiga fikr oqimini qulay tarzda kuzatish imkonini beradi hamda matnga ilmiy, tartibli va professional ohang bag'ishlaydi.

Ingliz tilida yozma nutq mahoratini rivojlantirish jarayonida, matnga kiritiladigan birliklardan (transitional devices/connectors) unumli foydalanish — o'quvchilarning fikrlarni tizimli ifodalash qobiliyatini oshirishda muhim uslubiy vosita hisoblanadi. Dastlab, ushbu kiritma elementlarni ularning aloqa maqsadiga qarab o'rgatish maqsadga muvofiq: masalan, qo'shimcha axborot beruvchilar (e.g., "shuningdek", "bundan tashqari"), zidlikni ko'rsatuvchilar (e.g., "lekin", "aks holda"), natijani ifodalovchilar (e.g., "buninig natijasida", "demak") va yakun yasovchilar (e.g., "xulosa

qilib aytganda") kabi toifalarga ajratish, ularning vazifaviy farqlarini tushunishga ko'maklashadi. Bundan tashqari, ilmiy esse (insho) yoki jurnallardagi namunaviy matnlarni tahlil qilish orqali, talabalar kiritma birliklarning matn logikasi va uslubiy butunlikni ta'minlashdagi rolini amaliyotda yaqqol ko'rishlari mumkin. Fikrlarni boshqacha ifodalashga yo'naltirilgan mashqlar (paraphrasing exercises) esa bitta g'oyani turli xil aloqa vositalari bilan bayon etish orqali tilning egiluvchanligini kuchaytiradi. Shu bilan birga, tengdoshlar tomonidan baholash (peer review) amaliyoti — ya'ni, o'quvchilarning bir-birining yozma ishlarini o'zaro ko'rib chiqishi — kiritma vositalardan foydalanish sifatini baholash va tipik xatolarni aniqlash imkoniyatini yaratadi. Bu metodik yondashuvlar o'quvchilarda matnning ichki bog'liqligi (cohesion) va yaxlitligini (coherence) mustahkamlab, ularni akademik yozuv talablariga yaqinlashtiradi.

Kirish jumalari va bog'lovchi so'zlardan to'g'ri foydalanish yozma ifodaning mantig'ini izchil ushlab turish va uslubiy jihatdan bir-biriga mosligini ta'minlash borasida katta amaliy ahamiyatga ega. Eng avvalo, bunday ifodalar talabalarga bir fikrdan ikkinchisiga tabiiy hamda ravon o'tish imkonini beradi, bu esa matnning umumiy oqimini yaxlit va o'quvchi uchun oson tushunarli holga keltiradi. Bog'lovchi so'zlar qo'llanilgan yozma ishlar akademik matn talablariga mos keladi, bu esa ilmiy nutq madaniyatining shakllanishi uchun zamin yaratadi. Bundan tashqari, IELTS va TOEFL singari xalqaro sinovlarda coherence (fikrlar orasidagi muvofiqlik) va cohesion (matn qismlarining bog'liqligi) mezonlari bo'yicha yuqori baholarga erishishda bog'lovchi elemenlardan unumli foydalanish hal qiluvchi omil hisoblanadi. Masalan, further more (qo'shimcha ravishda), in contrast (aksini aytganda), as a result (natijada), to conclude (xulosa qilib aytganda) kabi so'zlar yozuvchining tahlilini aniq tuzilishini, dalillarni mantiqan biriktirishini va yakuniy xulosani bayon etishini ta'minlashda keng qo'llaniladi. Shuning uchun, bu kabi bog'lovchi vositalarni amaliy o'rganish nafaqat til bilish kompetensiyasini, balki akademik yozuv ko'nikmalarini ham sezilarli darajada oshiradi.

Kiritma birliklar ingliz tilidagi yozma nutqning mantiqiy, strukturaviy va semantik yaxlitligini ta'minlovchi muhim pragmatik vositalardan biridir. Ular matn qismlari o'rtasida bog'liqlik yaratib, fikrlarning ketma-ketligini, sabab-oqibat aloqalarini va mazmuniy uyg'unlikni mustahkamlaydi. Shu jihatdan, kiritma birliklardan to'g'ri va maqsadli foydalanish talabalarning yozma nutqdagi ifoda aniqligi, mantiqiy fikrlashi hamda akademik yozuv kompetensiyasini sezilarli darajada rivojlantiradi. Writing ko'nikmasini shakllantirish jarayonida kiritma birliklar o'quvchilarning tahliliy tafakkurini faollashtiradi, matnni yaxlit va professional darajada ifodalashga xizmat qiladi hamda kommunikativ samaradorlikni oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Schiffrin, D. *Discourse Markers*. — Cambridge: Cambridge University Press, 1987. — 364 p.
2. Grice, H.P. *Studies in the Way of Words*. — Cambridge, MA: Harvard University Press, 1989. — 384 p.
3. Hyland, K. *Second Language Writing*. — Cambridge: Cambridge University Press, 2003.
4. Gavrilenko, I.M. *Diskurs birliklarining kommunikativ vazifalari*. — Moskva: Akademiya, 2001.
5. Bo'riyeva, N.G'. *Yozma nutqni rivojlantirishda pragmatik birliklarning o'rni*. — Qarshi: QDTU nashriyoti, 2024.